

* RECENZE *

Jazyk pod kontrolou¹

Dabert, D.: Mowa kontrolowana. Szkice o języku publicznym w Polsce po 1989 roku. Biblioteka Porównań, t. 3, pod redakcją Bogusława Bakuły, Serija Wydawnicza Pracowni Komparatystyki Literackiej Instytutu Filologii Polskiej Uniw. im. A., Mickiewicza, Poznań 2003.

Komparatistickou či konfrontační knihovničku založil polský literární vědec se sociálněvědními a lingvistickými přesahy Bogusław Bakuła, mj. i znalec moderní české literatury: kromě přítomného svazku vyjde zde ještě kniha o kyjevských kontextech Michaila Bulgakova a Literacki Lwów 1939–1944. Dobrochna Dabert je evropsky uznávanou filmoložkou; tu projevila své schopnosti i jako znalkyně mediálního jazyka, jak se v Polsku na různých úrovních projevoval po roce 1989, kdy byla prolomena hegemonie vlády jedné strany. Názorně tu ukázala, jak je jazyk i po roce 1989 ideologicky manipulován – tu inteligentněji, tu méně nápaditě, prezentovala jeho mediální vývoj a v jednotlivých oddílech své knihy demonstrovala jeho projevy, přičemž se orientovala na jeho typové manifestace v několika okruzích: na případ Józefa Oleksyho, druhy polského premiéra obviněného v polovině 90. let 20. století ze špionáže ve prospěch Ruska, na politický jazyk polské pravice a levice, na rozbor titulů z *Gazety Wyborczej* a poté – vůbec nejvíce – na jazyk toruňského *Radia Maryja*. Globálně řečeno: nihil novi sub sole; cesta jazyka od jedné manipulace k druhé je ukázána přesvědčivě, ale přece jen diferencovaně: mezi „rozhněvaným“ jazykem polské politické pravice a levice a černobílým schematismem *Radia Maryja* se skví vývoj jazyka elitních polských novin *Gazeta Wyborcza*.

V úvodních slovech autorka charakterizuje ideologický jazyk masové komunikace takto: „We współczesnym życiu publicznym nie funkcjonuje już jeden obowiązujący język, którym należałoby opisać świat. Objasnianie coraz bogatszej rzeczywistości dokonuje się poprzez zróżnicowane i ulegające przemianom style publicznego mówienia. Wypracowany, odrębny styl jest dowodem tożsamości osób, politycznych ugrupowań, a także mediów. Własny sposób mówienia tyleż pomaga w dotarciu do pożądanego elektoratu, grup słuchaczy, co utrudnia dialog z ideowymi przeciwnikami i dochodzenie do kompromisu w sprawach publicznych. Demokratyczna zasada rozwiązywania sporów na drodze negocjacji w praktyce okazuje się trudna do urzeczywistnienia. Jedną z ważnych przyczyn jest przywiązanie do języka, który okazuje się również światopoglądem i obrazem rzeczywistości. Nierzadko obrazem wymyślonym, nierealnym. Wielu polityków nie potrafi

¹ Napsáno v rámci řešení grantového projektu AV ČR, reg. č. A9164202.

pokonač bariery własnego języka ideologicznego. Dlatego pojęcie negocjacji nierazko kojarzy im się z kapitulacją. Do głosu wtedy dochodzą języki wojny, a nie język dialogu.“ (s. 7).

Na počátku stojí „špionážní“ případ Józefa Oleksyho, dnes polského ministra vnitra. Od počátku obvinění, které prezentoval tehdejší ministr vnitra Andrzej Milczanowski, chápe Oleksy celou aféru jako divadelní představení, inscenaci připravenou některými politickými kruhy. Tuto inscenaci rozebírá pak ve velkých obhajobách podle dějství jako skutečná dramatická díla, a to marginalizací obvinění prostřednictvím ironie, diskreditací protivníků vyvolanou negativní emocí vůči nim, nárážkami, aluzemi apod., obratným využíváním rétoriky s cílem dostat na svou stranu veřejné mínění a prezentovat sama sebe jako oběť politického pronásledování modelováním sémantiky a metaforiky.

Pravice operuje podle autorky „hněvivým jazykem“, jímž obviňuje levice ze zrady, značuje oponenty jako skryté nebo bývalé komunisty, napadá i liberály a intelektuály, snaží se politickou scénu dichotomizovat na „my“ a „oni“ využíváním politické symboliky barev (rudá, bílá, růžová, černá). Využívá také agresivního, útočného jazyka antikomunistické propagandy, nevyhýbá se ani vulgarismům a invektivám; vyznačuje se podle autorky slohovou „nečistotou“ a sémantickou labilitou (s. 52–53). V parlamentních volbách roku 1997 se pravice vrátila k étosu prvních svobodných voleb roku 1989, k pozitivnímu vidění světa a optimismu, přičemž klíčovými slovy kampaně byly pojmy užívané do té doby spíše levicí: tradice, minulost, věrnost, solidarita, vlastenectví (viz uvedené výroky hudebníků Czesława Niemena a Pawła Kukize), ale byla již patrná krize hodnot, na nichž si pravice dodnes zakládá: lid, vlast, solidarita.

V jazyce levice spatřuje autorka sílu setrvačnosti a schematismu: ukazuje to na jazyku Leszka Millera, bývalého komunistického předsedy vlády Mieczysława Rakowského, nyní populárního politického komentátora, i samotného prezidenta Aleksandra Kwaśniewského (vědeckotechnická revoluce, rozpory kapitalismu, náboženský fundamentalismus, konflikt Sever – Jih). Nemyslím však, že srovnávání stylizace blahopřejného dopisu Václavu Havlovi z roku 1998 je průkazné: Kwaśniewski byl a je jednak oficiální osobnost, jednak se s Havlem osobně neznal, Wałęsa byl tehdy soukromá osoba a současně Havlův přítel a odedávno politický spojenc: tu jazyk vystupuje spíše jako etiketní než politický. Ani levice se nevyhýbá „nenávislnému“ využívání jazyka; současně obratně využívá různých ideologicky zabarvených jazykových her (např. se slovy „przyszłość“ a „przeszłość“, tedy budoucnost a minulost) a ovšem také dichotomizací, tj. „my“ a „oni“. Důležitý je také důraz na modernost, dynamičnost a evropanství: „Język lewicy w ostatnich latach kreuje nowy wizerunek ugrupowania proeuropejskiego i demokratycznego.“ (s. 67). Jazyk levice charakterizuje Dobrochna Dabert souhrnně takto: „Lewicowy sposób mówienia, postrzegany jest jako mało zróżnicowany, ale za to bardziej otwarty na inne style mówienia niż prawica. Idiolekty ludzi lewicy są do siebie celowo zbliżone, co sugeruje pozytywną, z perswazyjnego punktu widzenia, jedność ideową i programową oraz stabilność ugrupowania.“ (s. 68).

Brilantní je kapitola, v níž se analyzují tituly z Gazety Wyborczej od května 1989 do srpna 1998 s dodatkovým vzorkem roku 2003. Na počátku byly v titulcích často využívány tážací věty (Czy zadusimy się demokracją?), později se zde programově prosazoval tzv. antitotalitní jazyk (plakátové tituly vyzývající k osvobození politických vězňů apod.), neznídko ovšem v imperativní formě. K tomu se využívalo idiolektu vytvářeného v době bojů Solidarity, tedy s dobovými aluzemi. Později se modelový jazyk Solidarity stává

předmětem parodie a pastiše (třeba elegantní věta L. Wałęsy ze srpna 1989 „*Dohodli jsme se jako Polák s Polákem*“). Nežřídka je využíváno komunistického newspeaku i výroků klasiků marxismu, ale objevuje se také spontánní mluva, mluvená polština s jejím slovníkem a idiomatikou (jazyk potoczny); využívá se ovšem citátů, ale i quasicitátů (*Mów mi Boria, Bill* – údajný výrok z prvního setkání Jelcina a Clintona). S jistou mírou nadsázky mluví autorka (s otazníkem) o jazyku Gazety Wyborczej jako o poetickém (aliterace, neologismy, stylistické figury, verše, tautogramy, homonyma, rýmy, slovní hříčky, oxymóra, paradoxy, animizace a antropomorfizace, stylistické reminiscence, literární tituly a jejich parafráze – mezi nimi i Kunderova „nesnesitelná lehkost bytí“); nežřídka se tu objevují tituly knih a názvy filmů, přísloví, lakonické výpovědi. Jazyk těchto novin charakterizuje D. Dabert jako bohatý, heterogenní, kulturní, intelektuální až elitní: jazyk se postupně zbaňuje dominantní funkce nositele ideologie (je to opravdu tak a je to vůbec možné?).

Katolické toruňské rádio Maryja v čele s jeho ředitelem, katolickým knězem Tadeuszem Rudzykem je předmětem dvou kapitol, ale ty nejsou zdaleka tak zajímavé jako kapitoly věnované Gazetě Wyborczej. Autorka si mimo jiné všímá ideologických binárních opozic, symboliky nepřátel apod.: „Dla Tadeusza Rudzyka *Polska* jest pojęciem dwuznacznym, raz związanym z grupą wartości pozytywnych, nierządco najwyższych, innym razem za sprawą komentarza, tonacji, „grymasu głosowego” Ojca, wywołuje u słuchacza skojarzenia negatywne. Diametralnie skrajne oceny wynikają z dokonanego podziału czasowo-przestrzennego. Gdy posługuje się porównaniami hiperbolizującymi, np. W Polsce jest jak w raju. Tak sobie wyobrażam raj – ma na myśli tę cześć Polski i Polaków, która skupiona wokół idei Radia Maryja, respektuje tradycję chrześcijańską i stanowi – zdaniem jego zwolenników – jedyną gwarancję utrzymania polskiej tożsamości kulturowej i suwerenności.“ (s. 116).

Fundamentalismus se tu projevuje v apokalyptickém lexiku, v hyperbolách a bohatých epitetech, v naléhavosti rétoriky, v terapeutické síle rozmluv, v barokní konfliktnosti tohoto světa: „Widzi on świat nestannie skonfliktowany, pelen antagonizmów, nie dającym się pogodzić przeciwieństw.“ (s. 125). V rituální sémantice (pozdravy, idoly, neologismy) vidí Dabert to, co nazývá „manipulovaným jazykem“.

Knížka Dobrochny Dabert, odborné asistentky Katedry filmu a televize Ústavu polské filologie Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani, je inspirující, byť ne se vším, co je zde uvedeno, se čtenář může ztotožnit; nepochybně však podala solidní analýzu a nabídla původní koncepci. *Mowa kontrolowana* tak pokračuje v sérii jiných autorčiných prací, jejichž dominantou jsou společenské funkce jazyka běžného i jazyka umění, resp. uměnovědy se společenskými přesahy (*Zbuntowane wiersze. O języku poezji stanu wojennego*, Poznań 1998; *Kino moralnego niepokoju. Wokół wybranych zagadnień z poetyki i etyki*, Poznań 2003). To je podle mého názoru to, co dnes filologie potřebuje a čeho se jí zatím nedostává.

Ivo Pospíšil